

Menneskets sidste fest og dens omkostninger

Af Bente Schiøler

Et emne, der meget sjældent diskuteres, er døden. Skønt der kun er to ting i denne verden, der er ganske sikre, nemlig fødsel og død, er det meget ubehageligt at tale om livets afslutning. Mange mennesker har i vore dage ingen nærmere kendskab til de praktiske forholdsregler, der følger med et menneskes død. Døden er tabu, og vi bliver usikre og forvirrede, når vi står over for mennesker, der lige har mistet et barn, en mor eller anden nær slægtning.

I det gamle bondesamfund var det ikke usædvanligt, at man blev født og døde i det samme sogn, måske på samme gård, eller endog i samme seng. Men fremfor alt stod »sottesengen«
hjemme i modsætning til nu, hvor størsteparten af befolkningen dør på hospitalerne.

Nu beskytter vi os mod den fysiske død på alle måder, og selvom det kan være meget bekvemt, er det trods alt hele denne stikken-hovedet-i-busken-indstilling og en manglende viden om, hvad der sker med vort døde legeme, der er med til at gøre vort forhold til døden unaturligt. Hospitalerne kan fortælle om mange pårørende, der »desværre«
ikke når at komme, før det er for sent. Andre beder personalet om først at sende meddelelse, når døden er indtrådt. Det er nok også karakteristisk, når flere bedemænd gør opmærksom på, at den procentdel, der ikke ønsker at se den afdøde, er stigende.

I det moderne menneskes flugt for døden skjuler sig nok to faktorer, dels angsten for det øjeblik, da vort eget liv nærmer sig sin afslutning, og dels vor hjælpeløshed over for den person, der nu skal dø, og usikkerhed om, hvad døden indebærer.

Det er nok i denne livets sidste prøvelse, det dybt religiøse menneske står stærkt i forhold til den almindelige valne ligegyldighed, de fleste mennesker i Danmark udviser over for religionen i det daglige.

Den før i tiden ganske almindelige skik at hente præsten, for at han kunne tage den døende til alters, er nu meget sjældent forekommende. Begrundelsen er, at man ikke vil forskrække den syge, han eller hun skal længst muligt bevare håbet om igen at blive rask.

Men døden er ikke kun en mere eller mindre stærk følelsesmæssig belastning for slægt og venner. Den er også et levebrød for mange mennesker. Jeg blev opmærksom på, at der vist var mange penge involveret i en ganske almindelig begravelse ved at iagttage de mange kranse, der smykkede kisten og kirkens midtergang ved en begravelse, jeg overværede, og satte mig for at få belyst dette levebrød; men først lidt om den historiske baggrund.

Begravelse før i tiden

I »Svensk Begravningssed« skelner Nils-Arvid Bringéus mellem lov, ritual og skik, hvor lov og ritual så at sige danner den officielle ramme om begravelseshøjtideligheden. Men en faktor som skik og brug er en lige så bydende lov, skønt den er uskreven, og kan være forskellig fra egn til egn. For at forstå vort eget handlingsmønster må vi altså kende det historiske perspektiv, idet traditioner overleveres fra generation til generation og bliver aktualiserede og reproducerede ved et dødsfald. Jo oftere en skik gentages, desto fastere bliver reglerne, og der bliver mindre plads for personlige ønsker og afvigelser fra det én gang vedtagne. Dette betyder imidlertid ikke, at det handlingsmønster, man anvender i forbindelse med en begravelse, er statisk; den normative karakter er kun tilsyneladende. Man kan gang på gang pege på forandringer. Ofte er det kun små detaljer, der ændres, men over en længere periode kan det indebære en grundlæggende ændring af vort handlingssæt i forbindelse med et dødsfald.

Disse forandringer er nok gået hurtigere i dette århundrede end førhen, påvirket af en række ændrede faktorer i vort samfund.

Bydemand og bedemand

Bydemanden var i ældre tid den mand, der drog rundt for at indbyde slægt og venner til at deltage i livets forskellige fester, og som en sidste i denne række fulgte begravelsen. Det er i forbindelse med menneskets sidste højtid, bydemanden, eller som det i tidens løb er blevet til, bedemanden, har overlevet. Det bør nævnes, at bydemanden før i tiden ikke var professionel – det er ikke direkte »overlevelse«. I dag er han fagmanden, der træder hjælpende til, når et menneske dør, og han tager sig af alt begravelse eller bisættelse vedrørende.

Dødsfald i hjemmet – på sygehus

Så sent som omkring århundredskiftet var det almindeligt, at man døde i hjemmet, omgivet og plejet af sin nærmeste familie. Her havde man levet

sit liv på godt og ondt, og her afsluttede man sit liv. Efter at døden var indtrådt, kom naboerne for at tage afsked med den døde, der lå i sin kiste på lit de parade, som vi nu kun kender fra fyrsters og statsmænds begravelser. Det var dengang en naturlig ting. Dette betød, at de pårørende fulgte livets afslutning på nært hold, de var fortrolige med de ting, der skete ved et menneskes død.

Nu afslutter de fleste mennesker deres liv på det stedlige sygehus omgivet af hospitalspersonale. Det moderne menneske møder efterhånden kun døden i avisernes dødsannoncer, ulykkesreportager og en blomstersmykket kiste.

Dødsfald blandt børn og gamle

Når man læser beretninger fra ældre tid, er det iøjnefaldende, så mange børn der fødtes, og så få der oplevede at blive voksne. Børnedødeligheden var stor: i tiden 1900–1910 døde gennemsnitligt 111 af hver 1000 fødte, medens tallet i 1978 kun var 8.7 (1).

Som følge af bedre livsbetingelser – varieret og tilstrækkelig kost, bedre hygiejne og mere effektiv sygdomsbekæmpelse – er gennemsnitslevealderen steget markant. Medens gennemsnitslevealderen 1900–05 var 56.2 år for kvinder og 52.9 år for mænd, var den i 1966–70 steget til henholdsvis 75.4 og 70.6 (2).

De ændrede forhold sætter deres præg på begravelsen. Medens børnedødsfald tidligere var en almindelig foreteelse, der ikke gav anledning til en stor begravelse, gav alderen en anseelse, der forårsagede store højtideligheder. At få en hæderlig begravelse ansås for så betydningsfuldt, at det blev stillet som en ufravigelig betingelse, når folk gik på aftægt.

Nu møder vi det omvendte forhold. Indtræffer dødsfald blandt børn eller unge, samles ofte et stort følge for at deltage i højtideligheden og vise deres medfølelse med familien, hvorimod begravelse af en gammel mand eller kvinde kun hidkalder de allernærmeste slægtninge. Venner og jævnaldrende er måske allerede døde eller for svagelige til at komme hen til kirken. For yngre er det en naturlig hverdagshændelse. Jo ældre man bliver, des mere glemt bliver man ofte af det samfund, der omgiver én.

Begravelsens sociale funktion

En begravelse kunne i tidligere tider virke som en hæder eller som en straf. Man hædrede sine gode medborgere med en storstilet begravelse: Jo længere ligtog, desto finere begravelse. Man blev således inviteret til at deltage,

og det er disse invitationer, der efterhånden er blevet afløst af dødsannoncerne. Samfundet brugte imidlertid også jordfæstelsen til at straffe de medlemmer, der på én eller anden måde havde forbrudt sig mod dette samfunds love og skikke. I så tilfælde foregik bisættelsen i dybeste stilhed, der blev end ikke ringet med kirkeklokkerne.

Jeg har i det indsamlingsarbejde, denne artikel bygger på, ikke truffet på noget, der kunne antyde, at man i dag behandler selvmord som andet end et almindeligt dødsfald. Kun sker begravelsen som oftest i stilhed, men det er ikke noget, der er specielt for den type dødsfald. Hvor stor kontrasten mellem før og nu er fremgår af, at over halvdelen af de annoncerede begravelser i marts 1979 foregik i stilhed.

Begravelsesgildet var tidligere en fest som ved bryllup og barsel med mad og drikke i overflod. Med en sparsom nyhedsformidling blev begravelsen også en kærkommen lejlighed til at træffe slægt og venner samt at høre nyt udefra. Det var tillige en afveksling fra det daglige slid og ensformig kost. Derfor gav en god begravelsesfest stor anseelse til den døde og de efterladte.

I vore dage er den sociale funktion ændret, og dermed er tidligere tiders gravøl reduceret til kaffe i forsamlingshuset. Eller den nærmeste familie samles til et beskedent måltid efter begravelsen.

Hvorfor begravelse i stilhed efterhånden er blevet fremherskende kan måske forklares således: I vor tid står det enkelte menneske mere eller mindre fremmed overfor det handlingsmønster, der er almindeligt anvendt ved vore begravelser, og dermed temmelig usikkert overfor den rolle, som det forventes at spille i forholdet til omverdenen. Ved dødsfald optræder mange personer, fjerne slægtninge eller mennesker fra andre sociale lag, der hver har bestemte, men forskellige forventninger til de efterladtes handlingsmønster. Her finder vi måske den dybeste årsag til, at man nu i så høj grad foretrækker »begravelse i stilhed«, idet de tilstedeværende ved en sådan begravelse må formodes kun at være mennesker med nære relationer til den afdøde. Man kan derfor bedre »være sig selv«.

Der kan dog også være andre årsager til denne udvikling af begravelsesskikken. Den kan ses som en protest mod de overdådige begravelser, der først og fremmest havde karakter af en manifestation af magt og rigdom overfor omverdenen, men familien kan også befinde sig i den modsatte situation, hvor den på denne måde garderer sig mod den eventualitet, at kun få mennesker skulle ønske at deltage i højtideligheden.

Begravelsens sociale funktion er i dag en ganske anden end før. Telefon og bil har gjort det let at holde forbindelse med fjerntboende slægt og venner. Vores nyhedsbehov får vi dækket gennem avis, radio og TV, og behovet for festmad er reduceret. De store begravelsessammenkomster har mistet deres oprindelige betydning.

Undersøgelsen

I et forsøg på at få belyst den nutidige begravelsesvirksomhed har jeg opsøgt 4 bedemænd. Den ene bor på Stevns og har sin erfaring fra stationsby- og landsbymiljø med ca. 40 begravelser pr. år. En anden er fastansat i et stort begravelsesaktieselskab. Han er ikke særlig typisk, vist nærmest hvad man kan kalde en »overklassebedemand« med meget store begravelser som speciale. Firmaet betjener ambassaderne og trossamfund udenfor folkekirken, selvom han understregede, at det tog sig af både store og små begravelser. Det blev ca. 400 om året. De to sidste er, hvad jeg vil kalde almindelige bedemænd boende på henholdsvis Frederiksberg og Østerbro, hver med ca. 300 begravelser. Det bør også nævnes, at en enkelt bedemand helt afslog at tale med mig, mens en anden udsatte en samtale gang på gang gennem tre uger, så jeg til sidst opgav ham. Tre af de fire, jeg talte med, modtog mig også med et vist forbehold, og én ønskede ikke sit navn opgivet. Kun bedemanden i den indre by var meget åben og imødekommende.

Endvidere har jeg haft kontakt med to præster, nemlig én fra et landsbysamfund på Stevns og én fra Københavnsområdet. Også to stenhuggere har jeg talt med, ligesom jeg har aflagt besøg på Holmens kirkegård (6.000 gravsteder) og Vestre kirkegård (27.000 gravsteder).

Materialet foreligger i form af dagbogsnotater, indsamlet i efteråret 1977. På grundlag af dette materiale vil jeg forsøge at give en beskrivelse af det praktiske arbejde og de omkostninger, der er forbundet med en begravelse i vore dage.

Det viste sig meget vanskeligt at finde publicerede danske undersøgelser, der vedrørte begravelsesvirksomhed. Men siden jeg har afsluttet denne artikel, har Monopoltilsynet lavet en rapport om bedemandserhvervet, der stort set bekræfter mine resultater (4). Monopoltilsynets rapport er dog lavet på et langt bredere grundlag. Hvor jeg baserer mine resultater på fire bedemænd, har Tilsynet haft kontakt med 104 bedemandsforretninger fordelt over hele landet. Til gengæld går rapporten ikke i detaljer, som min undersøgelse gør. F.eks. fremgår det ikke klart, hvor meget pyntningen af en kiste koster. Den fremstår som et omkostningselement i totalomkostningerne. Heller ikke kranse, gravsten eller prisen på gravsteder omtaler Monopoltilsynets materiale. Det har som mål haft omsætnings-, omkostnings- og indtjeningsforhold for bedemandserhvervet, hvor mit sigte har været at finde frem til alle udgifterne i forbindelse med et menneskes død, samt give en beskrivelse af det arbejde, en begravelse også er.

Begravelsesvirksomhed

Skindød

De københavnske bedemænd har alle været ude for skriftlige anmodninger fra den afdøde om overskæring af pulsårerne. Det drejede sig ikke om noget stort antal, men man havde bemærket en stigning efter en i dagspressen omtalt sag, hvor en dame var blevet bragt til Retsmedicinsk Institut. Her opdagede man, at hun endnu ikke var død.

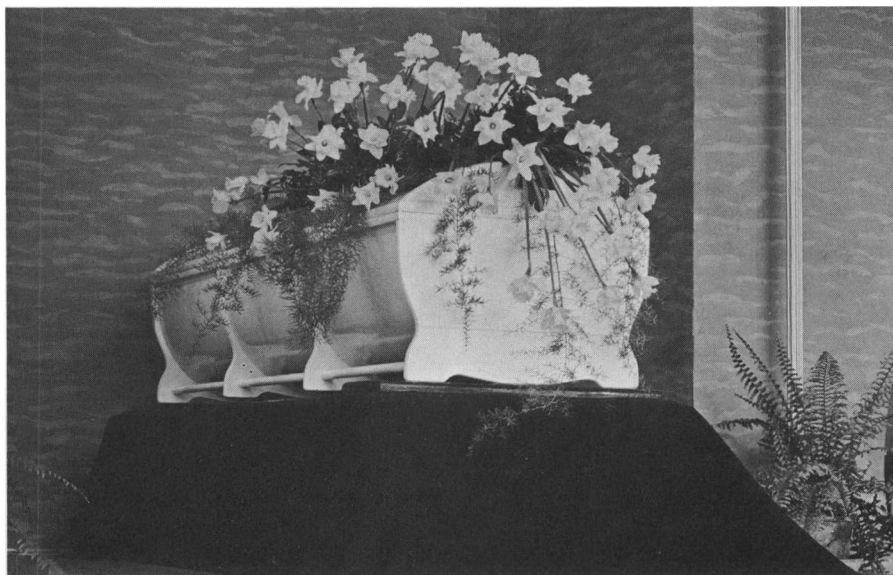
I virkeligheden er det en ret overflødig foranstaltning, idet alle på et hospital afdøde patienter bringes til en patologisk afdeling til obduktion, medmindre der foreligger et udtrykkeligt nej til en sådan. Det er tilfældet med alle medlemmer af Mosaisk Trossamfund f.eks. Men da det er en ting, der ikke er almindeligt kendt blandt folk, forekommer nu og da anmodninger om pulsåreoverskæringer.

I tilfælde, hvor enligt boende bliver fundet døde i deres lejlighed, skal disse bringes til Retsmedicinsk Institut, hvor der foretages et såkaldt medico-legalt ligsyn, således at man med sikkerhed kan konstatere, at der ikke foreligger en forbrydelse.

Kiste

Før jeg startede undersøgelsen, havde jeg en forestilling om, at man købte en begravelse i en færdig »pakke«, således at man for f.eks. 1.500 kr. kunne få én type begravelse, medens man for 2.000 kr. kunne vælge en type med lidt ekstra udstyr. Så overskueligt er det imidlertid ikke. Man må tage stilling til hver enkelt ting. Først og fremmest er der spørgsmålet om kisten. Her spiller en ændring i begravelsesformen ind. Bedemanden på Frederiksberg, der havde været i ligkistemagasinet siden 1935, fortalte, at medens kun 10 % havde valgt ligbrænding, da han startede i firmaet, er tallet i dag steget til 90 % for det pågældende firmas vedkommende. Det er det samme tal, som jeg er stødt på både på Østerbro og de to kirkegårde. Det ligger lidt lavere i landsognet med kun 80 %. Bedemandsaktieselskabet skilte sig markant ud ved at ligge helt nede på 50 % ligbrændinger. Årsagen til dette lave tal kan være skik og brug i andre trossamfund samt udlændinge, der bliver sendt til deres hjemland.

Denne ændring i begravelsesformen spiller ind ved valget af kiste, således at man kan vælge en lettere og dermed billigere udgave ved ligbrænding. De er alle fabriksfremstillede. Ligbrændingskisten er som regel af krydsfiner eller spånplader og koster 800–1.200 kr. Jeg så også en svensk udgave, der var lavet af presset papir til 1.180 kr.; den blev dog sjældent solgt. Det umiddelbare indtryk ved at banke på den var, at man vist ikke skulle være alt for tung, hvis den skulle holde på hele den sidste rejse.

Moderne spånpladekiste, pyntet med »årstidens blomster« (Blomsterhandler Preisler, København).

Iøvrigt er der også mode i kister. En meget anvendt type for tiden er en ganske enkel, lakeret fyrrekiste til 1.400 kr. Men alle bedemænd havde hvide kister med udskåret kors på låget og blomsterranker på siderne. Priserne ligger på 1.400 kr. til 1.700 kr. for en jordkiste. Hvis man gerne vil give begravelsen et lidt mere eksklusivt skær, end en malet spånpladekiste tillader, kan man for nogle få hundrede kroner ekstra leje en egetræskiste, som så leveres tilbage efter brug.

I landsognet købte de fleste den dyre kiste »selvom alle slags jo bliver solgt«, som bedemanden udtrykte det. Jeg ser dette som eksempel på det enorme gruppepres, der kan være i et lokalsamfund, hvor alle kender hinanden, og ingen vil stå tilbage for naboerne.

Ligtøj

Også med hensyn til ligtøjet er der flere muligheder, nemlig papir eller lærred. Det består af en skjorte, to lagner, et hovedpudebetræk og et lommestørklæde, en såkaldt svededug, der lægges over den dodes ansigt. Dets funktion siges at være rent praktisk, idet der ofte dannes sveddråber på afdødes ansigt under transporten. Prisen på papirtøj er 125 kr.; det tilsvarende lærredstøj koster 100–150 kr. mere. På Østerbro brugte man udelukkende papir, til gengæld tilbød de to andre forretninger i København kun lærreds-

tøj. Det var således kun i landsognet, man blev stillet overfor valget mellem tøj og papir, og her valgte man som oftest lærred eller eget tøj.

Bedemændene på Stevns, Østerbro og Frederiksberg nævnede, at man nu og da oplevede folk, der havde deres eget tøj. Som regel var det brudetøjet, der igen blev taget i brug, men det var efterhånden sjældent, det skete. Kun det store bedemandsaktieselskab i den indre by kunne fortælle, at hver tiende havde deres eget tøj.

Ritual

Fælles for alle fire bedemænd var beretninger om forskellige ting, de havde været med til at lægge i kisterne. Brudebuketter eller almindelige buketter er det meget almindeligt at medgive den afdøde. Men ellers nævntes så forskellige ting som gamle breve, billeder (specielt et billede af en ægtemand, en kaptajn fotograferet i fuld galla), salmebog, bamse og en fane. Én (bedemand nr. 2) kunne fortælle en historie om, hvorledes han og hans assistent var blevet præsenteret for en anmodning om at lægge en æske cigarer ned i kisten. Dette fik assistenten til at gå hen til sin jakke, tage en æske tændstikker op af lommen, hvorefter han lagde dem ned ved siden af cigarerne med en bemærkning om, at afdøde da nødigt skulle stå og mangle en tændstik til at tænde sin cigar med.

Smykker

Bedemændene fraråder de pårørende at give den døde smykker med i graven. Disse fjernes, når den døde gøres i stand på hospitalet, som har ansvaret overfor skifteretten. På udtrykkelig anmodning kan f.eks. vielsesring følge med, men alle fire bedemænd stillede sig yderst afvisende i almindelighed. En enkelt (bedemand nr. 1) påstod endog, at det ifølge lov var forbudt at nedlægge smykker i en kiste. En sådan lov eksisterer ikke, men deres holdning til spørgsmålet om smykker skal nok ses som en beskyttelse for bedemændene, så de ikke senere kan beskyldes for at have fjernet kostbarheder til sig selv.

Udsmykning af kiste

De pårørende bliver dernæst bedt om at tage stilling til udsmykning af kiste (og kirke/krematorium). Dermed er man ude på den mere usikre grund. Der er næsten uanede muligheder for prisernes himmelflugt, spændende fra gartneren, der på Stevns pynter en kiste for 300 kr., til København, hvor pyntningen af en kiste med årstidens blomster koster et par hundrede

mere. Man kan også få opfyldt alle ønsker med hensyn til forskellige slags blomster og størrelse af arrangementet.

Pyntning af kirke

Pyntning af kirken er en ekstraudgift, hvadenten det nu er små buketter anbragt i stolestaderne eller store træer, der i baljer fylder og smykker koret. For at gøre det mere stemningsfuldt kan man også få kandelabre, flere lys, korsang eller måske solosang. Selvfølgelig anvendte de københavnske bedemænd, jeg talte med, ikke disse metoder til at skrue regningen op, »kunderne skulle jo gerne komme igen«, som den ene udtrykte det, men de kendte kolleger, der udnyttede de pårørendes pressede situation til egen fordel. Der findes altså også nid blandt bedemænd.

Kranse

Blomsterne sætter et afgørende præg på enhver begravelse, herunder hører også kransene. Udgiften til disse er naturligvis fordelt på hele følget. Men når man erfarer, at en almindelig krans koster mindst 75 kr., og skal den pyntes med et bånd er minimum 100 kr., kan man temmelig hurtigt regne ud, at det ved de fleste begravelser er ganske betydelige beløb, der anvendes til dette formål. På et spørgsmål til en tilfældig blomstergartner, om blomsterne til en begravelse nu også var helt friske, lød svaret: »Hos os helt sikkert. Men på den anden side skal man huske på, at blomsterne skal syne den halve time, højtideligheden varer. Det er et spørgsmål om tillid«.

I nogle tilfælde, især hvor den afdøde har haft mange offentlige hverv eller været en kendt person, beder de efterladte om, at man i stedet for kranse sender et beløb til en eller anden hjælpeorganisation, som har haft den afdødes særlige interesse. Det er måske en reaktion mod et altfor overdådigt blomsterflor.

Sang og musik

Præstehåndbogen giver ikke regler eller vejledning om salmesang eller musik i forbindelse med en begravelse. Men det almindelige synes at være, at der synges tre salmer i kirken og én ved graven. Skal de trykkes, koster det 1,50 kr. pr. blad. Det er almindeligt med trykte salmer i begravelsesaktieselskabet. På Frederiksberg vælger ca. halvdelen de trykte salmer, mens bedemanden på Østerbro foreslår at bruge salmebogen, hvilket derfor bliver det almindelige her. På landet, hvor man altid foretager begravelser og bisættelser fra kirken, er det også sædvane at bruge salmebogen.

Bedemændene henviser alle de pårørende til at tale med præsten om valget af salmer. De to præster, jeg havde forbindelse med, var af den opfattelse, at folk ikke ønskede at fravige, hvad de opfattede som skik og brug.

De kom ofte med salmeblade, der var 25 år gamle – det var åbenbart den slags salmer, man anvendte til formålet. – »Der ligger i skik og brug på dette område en utrolig inerti«, sagde den københavnske præst. Derfor er det de gamle kendte salmer, der stadig er de mest brugte, såsom: Under dine vingers skygge, Dejlig er jorden, Kirkeklokke, ej til hovedstæder, Jeg er træt og går til ro. Sidstnævnte foreslås også til unge mennesker. Den del af befolkningen, der har en nærmere religiøs tilknytning og dermed også et større kendskab til salmeudvalget, vælger meget ofte neutrale salmer.

Præsterne arbejder på at »højne« niveauet og udvide repertoiret ved at foreslå f.eks. Oh, kristelighed eller Befal du dine veje, og tendensen går i retning af, at det er præsterne, der bestemmer salmerne.

Når folk er så tilbøjelige til at følge skik og brug i forbindelse med valg af salmer, kan grunden dels være den støtte og tryghed, man føler ved at møde gammelkendte salmer. Dels kræver det betydelig mere mod at bryde en tradition end at gøre, som det altid har været sædvane. Det er nok de færreste, der i den situation har overskud eller lyst til at lave store ændringer i salmevalg eller den øvrige ramme om højtideligheden.

Man kan også få andre musikalske indslag, f.eks. orgelmusik eller solo-sang. For musikkens vedkommende er det som regel klassiske orgelstykker, der spilles. Det er straks vanskeligere at finde egnede ting indenfor vokal-musikken. Repertoiret er begrænset, og de efterladte ønsker de samme ting.

Organisten, der i København er fastansat i Københavns Begravelses-væsen, får kun ekstra penge, hvis han skal spille solo eller akkompagnere til solosang. De foretrukne ønsker er: Ave Maria, Den store mester kommer og Kun en dag, et øjeblik ad gangen.

Kirke eller kapel

Begraveshøjtideligheden kan foregå i kirke eller kapel. Vælger man sin sognekirke, skal man intet betale. Man får gratis stillet præst, orgel, kor og kirketjener til rådighed, eller måske rettere, det betales over kirkeskatten.

Ganske anderledes ser det ud, hvis man vælger krematoriets kapel. Tager man som eksempel Vestre kirkegård, koster det på hverdage 210 kr. at leje kapellet. Om søndagen kommer der et tillæg på 103 kr., heri er også inkluderet udsmykning. Orgelmusikken koster 127 kr. og koret koster 105 kr. Præsten, der var gratis i sognekirken, skal nu have kørselsgodtgørelse: beløbets størrelse afhænger af afstanden fra hans hjem til kapellet. Er der tale om en fremmed præst, er der ingen bestemte regler. Jeg vil tro, man i de fleste tilfælde giver ham en form for erkendtlighed udover hans direkte udgifter til transport.

Bedemanden på Østerbro fortalte en historie om en nu afdød præst, som

Ligkapellet på sognekirkegården benyttes efterhånden sjældnere og sjældnere. Kisten føres nu som regel direkte fra sygehusets kapel til kirken (Foto: Nationalmuseet 1981, St. Spjellerup på Stevn).

formedelst 300 kr. garanterede at holde en ligtale, så hele følget græd som piskede; han kunne også levere en mere stilfærdig udgave for 75 kr.

I landsognet er der sket en ændring i brugen af kirkens kapel. Modsat tidligere, hvor folk døde hjemme eller overførtes fra sygehusets kapel til sognekirkens kapel samme dag eller dagen efter, sker det nu oftere og oftere, at den døde føres fra sygehuset direkte til kirken på selve begravelsesdagen. I det her omtalte sogn bruges kirkens kapel i de senere år højst 2–3 gange om året. Denne ændring er sket indenfor de sidste 5–10 år. Årsagerne angives at være, at det er 1. praktisk for bedemanden, 2. billigere for familien i transport og 3. ikke så følelsesbelastende for de pårørende.

På vejen fra sygehuset til kirken kører rustvognen ofte forbi den afdødes hjem, hvis det er muligt, ligesom det endnu er almindeligt at strø blomster på vejen, ad hvilken kisten føres. Disse ting er forlængst forsvundet i det københavnske bybillede. Her klages der fra bedemændenes side over den manglende respekt overfor et ligfølge. Det bliver meget let splittet, hvis der er tale om en større afstand. Forventes et stort følge til en begravelse, kan

Nogle steder opretholder man den gamle skik, at strø blomster eller grønt på ligtogets vej. Men hvor stærk trafik hvirvler blomsterne væk, er man nu gået over til at lægge en blomsterdekoration ved vejkanthen (Nationalmuseet foto, 1963. Toreby på Lolland).

politiet anmodes om assistance. De er meget villige til at hjælpe i sådanne tilfælde.

Den præst, jeg havde forbindelse med, meddelte mig derimod, at kapellet blev brugt næsten ved hver begravelse i hans sogn; her stod kisten 2-3 dage, indtil selve begravelsesdagen, hvor den førtes ind i kirken og anbragtes på en katafalk i kirkens kor. Kranse og buketter arrangeres rundt om kisten og ned ad midtergangen, hvis der er mange.

Begravelseshøjtideligheden

Selve højtideligheden indledes med klokkeringning, så synges en salme, hvorefter præsten går hen til kistens hovedende, der altid vender mod alteret, og holder en kort begravelsestale. Der synges endnu en salme. Er der tale om en bisættelse, foretages jordpåkastelsen her og et efterfølgende Fadervor læses mellem anden og tredje salme. Under denne handling rejser følget sig.

Hvis det drejer sig om en jordbegravelse, beder præsten en bøn foran alteret, og i dette tilfælde foretages jordpåkastelsen på kirkegården.

Det er lidt forskelligt, om man bærer kisten ud under den sidste salme, eller om man venter, til salmen er sunget færdig, så den bæres ud, medens organisten spiller et postludium. Klokkerne begynder igen at ringe.

Da jordbegravelsen er den oprindelige form, er det skikke herfra, der er overført til bisættelserne. De har tilsyneladende endnu ikke fundet en endelig form. Mens det ved jordbegravelsen virker som en naturlig afslutning, at følget ledsager kisten til graven og overværer jordpåkastelsen her, mangler der en slutning på bisættelsen. Skal de pårørende drage med til krematoriet for at aflevere kisten, hvor man måske kommer til at holde i kø? Det er en mulighed, bedemændene fraråder. Man kan også følge kisten ud og se rustvognen forsvinde i trafikken. I landsognet følger man til fods efter vognen til kirkegårdsmuren, derfra fortsætter rustvognen alene. Det forekommer mere naturligt at slutte begravelsen i kirken, således at følget går, når selve højtideligheden er forbi, efterladende kisten. Bedemanden kan så på et senere tidspunkt afhente den og køre til krematoriet. Det er op til de enkelte at afgøre, hvad de føler er rigtigst.

Foretages bisættelsen fra krematoriets kapel, bliver kisten nu næsten altid stående, til følget har forladt rummet. Tidligere forsvandt kisten ind bag et forhæng eller blev sænket ned i gulvet, mens de pårørende stod og så derpå. Det virker vist lidt teatralisk på de fleste. Men bedemanden bliver stadig spurgt, om kisten skal »synkes«.

Der fortælles en historie (bedemand nr. 2) om en fanebærer, der på Bispebjerg krematorium var kommet lidt for tæt hen til kisten. Da denne efter endt højtidelighed sænkedes ned, røg den stakkels fanebærer med. Han slap dog med forskrækkelsen.

Kvindes voksende selvstændighed har sat et vist præg på begravelser. Alle fire bedemænd fortalte, at det i løbet af de sidste 5–10 år var blevet almindeligt, at også kvinder var med til at bære kisten. Hvis det ikke er muligt at finde seks pårørende, der er i stand til at bære, kan kirkepersonale og bedemænd træde hjælpende til. Eller man kan bestille ligbærere fra Københavns Begravelsesvæsen formedelst 48 kr. pr. mand.

Bedemændene i København arrangerer også fælles kaffebord efter begravelsen, hvis de pårørende ønsker det. Men i byen er det ved at forsvinde helt. Kun ca. 2 % af de efterladte anmodede om bedemændenes assistance til at lave et kaffebord som afslutning på begravelsen. På landet er det dog stadig meget almindeligt, at følget kører til det nærmeste forsamlingshus, hvor der serveres kaffe og lagkage.

Hermed er begravelseshøjtideligheden forbi, men det er udgifterne imidlertid ikke.

Selv om ligbrænding fremdeles er almindeligere i byerne end på landet, er specielle urnegravpladser begyndt at dukke op på landsbykirkegårdene (Nationalmuseet foto, 1981. St. Spjellerup).

Gravsted

En jordbegravelse kræver en såkaldt 3-meter grav. Den er 1,70 m dyb, og gravning koster 493 kr.

Er man medlem af en ligbrændingsforening, er sang, orgel og udsmykning gratis, ligesom man får reduktion på brændingsprisen. Er man ikke medlem, koster en brænding i København 248 kr., mens det samme kan gøres for 200 kr. på Stevns.

Holmens kirkegård

Prisen på gravsteder varierer. På Holmens kirkegård, der er Københavns ældste (fra 1666), men også en af de mindre med kun 6.000 gravsteder, har man en fast pris på 55 kr. pr. m², og intet gravsted må være under 1 m². Da der altid er visse ting at ordne, kommer en 3-meter grav til at koste 180 kr. for 20 år. Dertil kommer udgiften til hæk.

En urnegrav koster på denne kirkegård 90 kr. Selve urnen minder om en lakeret dåse uden låg. Den er som regel lavet af jern, og nedsættelsen finder

Jernurne af den type, Dansk Ligbrændingsforening leverer til langt de fleste af de begravelser, den arrangerer (Foto: Dansk Ligbrændingsforening).

sted nogle dage efter brændingen. Familien kan gennem bedemanden få oplysning om tidspunktet for nedsættelsen, så de kan komme og eventuelt holde en lille andagt, men det er ikke så almindeligt. De kan også få urnen udleveret. Det sker i de tilfælde, hvor den skal nedsættes på en anden kirkegård. En urne sættes kun 1/2 m ned i jorden.

Foretrækker man en fællesgrav, kan det gøres for 177,10 kr. En aske, der skal i fællesgrav, samles i en papemballage, og når et tilstrækkeligt antal er samlet, nedsættes de i fællesgraven. Det foregår på den måde, at man graver en rende efter fjernelsen af græstørven. Heri nedsættes de små æsker efter et bestemt system, da man ikke sætter flere ned oven i hinanden. Derefter lægges græstørven igen på plads. Her oplyses ikke tidspunkt for nedsættelsen.

En urnegrav må ikke røres i 10 år. Er urnen af porcelæn, er graven fredet i 20 år, hvilket også er den tid, en jordgrav skal stå, medmindre liget ligger i en zinkkiste. I så fald kan gravstedet først tages i brug igen efter 40 års forløb.

Skal kirkegårdens personale tage sig af pasning og vanding og pynte grav til jul, koster det 59 kr. Her kan man også gøre mere eller mindre ud af det. Der er f.eks. tre forskellige priser på granpyntning: 33 kr., 66 kr. og en luksuspyntning til 132 kr. Holmens kirkegård er en sognekirkegård.

Vestre kirkegård

Vestre kirkegård er kommunalt ejet og er med sine 27.000 gravsteder en af de store kirkegårde. Priserne er anderledes her. For en 3-meter grav koster det mellem 345 og 540 kr. varierende efter, hvor smukke omgivelser man ønsker.

Kistefællesgraven beløber sig til 205 kr. Det billigste er askefællesgraven, der kun koster 92 kr. Den vælges nu af 50 %. Det er lidt dyrere at blive nedsat i en urnehave. Prisen er her 113 kr.

Skal kirkegården sørge for vedligeholdelse af gravstedet på Vestre kirkegård, koster det for renholdelse pr. år 98,50 kr., med vanding 24,75 kr. ekstra og 70–100 kr. for at lægge gran på til jul.

Indenfor kirkegårdsvæsenet har man et begreb, der omtales som »legatgrave«. Det drejer sig om personer, der testamenterer penge til vedligeholdelse af deres gravsted i de obligatoriske 10 eller 20 år. På den kommunale kirkegård anslår man, at det kan gøres for mellem 4.000 og 4.500 kr. Hertil kommer beplantning, der koster 7.000 kr. uden blomster og gran. På Holmens kirkegård sætter man beløbet noget højere, nemlig 8–10.000 kr. med gran. Skal der også plantes blomster i sæsonen, kommer beløbet op på 10–12.000 kr. Disse tal blev givet med forbehold. Kirkegårdene har iøvrigt underskud på mange af de gamle »legatgrave«. Da de blev oprettet, havde man ikke forudset den store inflation. Når pengene er brugt, forsøger kirkegårdsforvaltningen at komme i kontakt med pårørende for at forhøre, om de er villige til at betale. Er de ikke indstillet på det, eller kan man ikke finde slægtninge, bliver gravstedet ryddet, og der plantes en stedsegrøn busk eller andet, der gør det let at holde.

Kirkegård i landsogn

Ude omkring i landet er det menighedsrådene, der fastsætter priser på gravsteder. Mange steder er det gratis for sognets beboere, hvilket er tilfældet i det landsogn (Stevns), hvis præst jeg har haft kontakt med.

Gravsten

Gravsten hører normalt ikke med til bedemandens område, men på opfordring påtager han sig dog også at ordne dette for folk.

Der var ingen større prisforskel hos de to stenhuggermestre, jeg talte med. En ganske almindelig gråsten af middel størrelse koster 500 kr. Den mest anvendte gravsten er med poleret overflade og koster 3.000 kr. pr. m². Yderligere beregnes 16 kr. for hvert bogstav og tal. På en sten så jeg en meget lille fugl i bronze. Ønskede man at få den anbragt på stenen, måtte man ofre 70 kr. De hvide marmorduer er helt gået af brug.

Dødsannonce

I midten af forrige århundrede begyndte man at annoncere dødsfald i aviserne, en skik der nu er meget udbredt.

De to store københavnske dagblade beregner priserne pr. mm. Berlingske Tidende er den dyreste med 2,65 kr. pr. mm. på hverdage og 6,60 kr. på søn- og helligdage. De tilsvarende priser i Politiken er henholdsvis 1,85 og 3,80 kr. Berlingske Tidende har en standardopsætning: man kan f.eks. i denne avis ikke få indrykket en dødsannonce over 2 spalter. Derimod kan

man godt få trykt et kors over eller luft omkring teksten. Politiken bringer 2-spaltede annoncer.

Som regel er det de nærmeste slægtninge, der annoncerer dødsfaldet. Men det hænder dog også, at et firma sætter en dødsannonce i avisen. Det sker især, hvor det drejer sig om firmaets chef eller en overordnet funktionær i virksomheden.

Udstyret og formuleringen i disse annoncer går i retning af større enkelhed. Jeg gennemlæste en tilfældig uge i marts 1979 dødsannoncerne i Berlingske Tidende og Politiken. Det samlede antal annoncer var i Berlingske Tidende 156 og i Politiken 150. Af disse foregik henholdsvis 73 og 96 »i stilhed« eller, hvad der også er almindeligt, begravelsen havde allerede fundet sted. I Berlingske Tidende var 10 annoncer smykket med et kors, og Politiken havde 11 kors den pågældende uge.

Tidligere forekom ofte bibelcitater eller salmevers i dødsannoncerne. Dette reduceres efterhånden til en nøgtern meddelelse i dagbladene om den kendsgerning, at omtalte person er død og begravet.

Den samlede regning

Jeg vil nu se på den samlede regning, bedemanden skriver til de efterladte. I landsognet svingede prisen på en almindelig begravelse mellem 2.300 og 2.500 kr., men heri var ikke inkluderet gravning af grav. Hans arbejde var forbi, når han havde afleveret kisten i kirken. Graveren beregnede sig her 300 kr. for at grave en grav.

I Københavnsområdet ligger priserne på 2.500–5.000 kr. for en standardbegravelse. Hertil kommer udgift til gravsten og annonce samt – eventuelt – gravning.

Begravelseshjælpen beløber sig for tiden til 1.700 kr. (1977, i 1979 var beløbet 1.850 kr.), men ingen ville påtage sig at ordne en »rigtig« begravelse for dette beløb. I de tilfælde, hvor der ikke findes pårørende eller aktiver i boet, betaler bistandskontoret de 1.700 kr., og socialstyrelsen kan eventuelt supplere, så man får et lidt større beløb til rådighed.

Der har i nyhedsmedierne nylig været en diskussion om, hvorvidt en begravelse kan ordnes for det beløb, den offentlige sygesikring udbetaler i begravelseshjælp. Socialministeren har indhentet oplysning hos et unavn-givet bedemandsfirma, der mener at kunne arrangere en »beskeden« begravelse for beløbet.

2 dage senere, 19. maj 1979, udtaler formanden for Bedemændenes landsforening i radioavisen, at det ikke er muligt at lave en begravelse for de penge, sygesikringen giver i begravelseshjælp.

Hele spørgsmålet bliver yderligere kompliceret af de forskellige opfattelser af, hvad der hører med til en »enkel« begravelse.

Her i Danmark dør der ca. 60.000 mennesker om året (6). Sætter man gennemsnitsprisen på en begravelse til 3.000 kr., bliver årsomsætningen alene på selve begravelserne 180 millioner. Hertil kommer tillige gravsten og vedligeholdelse af grave, samt udgifterne, der dækkes af kirke- og kommuneskatter, alt i alt næppe under 1/4 milliard kroner. Vestre kirkegård har f.eks. et underskud på 35 millioner kroner.

Det er mange penge, vi ofrer på vor dødekult.

Litteraturliste:

- Bengt Holbek: Højtider i slægtens liv. Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede, København 1963, bind I, s. 37-61.
Iørn Piø: Folk fester. Sm. bind II, s. 49-99.
Bengt af Klintberg, udg.: Tro, sanning, sägen. Stockholm 1973.
Nils-Arvid Bringéus: Svensk Begravningssed, udateret stencil.
Nils-Arvid Bringéus: Begravningssedens förändring. Ignis. Tidsskrift för eldbegängelse-spörsmål, 1962.
Poul Bonnevie: Social Medicin, København 1975, s. 70.
Statistisk Årbog 1977.
Monopoltilsynet. Bedemandserhvervet. Struktur, priser og indtjening. December 1980.
Bedemandsbogen: Hvad gør jeg, Hillerød bogtrykkeri 1976.

Kildeliste:

- Bente Schiøler: Dagbogsnotater 1977, vedr. begravelsesvirksomhed.
Bedemandsbogen: Hvad gør jeg, Hillerød bogtrykkeri 1976.
BT, 20. sept. 1969, bilag I.
Berlingske Aftenavis 22. sept. 1969.
Berlingske Tidende, dødsannoncer 10.-15. marts 1979.
Politiken, dødsannoncer 24.-29. marts 1979.
Politiken, 17. maj 1979.

Noter:

- 1 Statistisk årbog. 2 P. Bonnevie, 1975, s. 70. 3 N.-A. Bringéus: Svensk Begravningssed, s. 14. 4 N.-A. Bringéus: Svensk Begravningssed, s. 34. 5 Monopoltilsynet, 1980. 6 Statistisk Årbog 1977.

Summary

Man's last Event and the Expenses surrounding it

Death is a subject rarely discussed. Nowadays many people have no clear knowledge of the practical measures to be taken at the death of a human being. I have in this assignment studied the historical background and how the customs surrounding a funeral have been changed by time; furthermore I have looked into the economical aspects of a funeral.

In order to understand our pattern of ceremony we have to know about the historical perspective, since traditions are transmitted from generation to generation and become actualized and reproduced when death occurs. Often only details change. But viewed over a longer period of time one perceives fundamental changes in our behaviour in relation to death. These

changes probably occur faster in this century than before, because so much has been modified in our society. Nowadays most people die in a hospital, whereas around the turn of the century people died in their homes. The social function of a funeral has also changed. A funeral taking place in private is far more common than earlier, when a large gathering at a funeral gave esteem to the departed and their surviving relatives.

Another essential factor to be mentioned is the rapid rising in the number of cremations, which by now is 90 % in the urban area and 80 % in the particular rural area which I chose to investigate. In 1935 only 10 % chose cremation in the urban area.

In order to be able to estimate the economical aspects I talked to four undertakers, two ministers and two stone masons; I also visited two cemeteries. Through talks with the people mentioned above I have tried to give a picture of the various kinds of funerals which one can purchase. How an average funeral takes place, how must it costs in these places, this is what I chose to illustrate in my material.